

EL PSIQUIATRA INNOCENT

Jordi Plaja Rustein. Metge psiquiatre de l'Hospital Nostra Senyora de Meritxell

Andorra és un país de frontera **. I ho és per ser un país situat geogràficament entre altres, però sobretot perquè aquesta situació defineix les seves característiques econòmiques, socials i, com volem exposar en aquest article, fins i tot psicològiques.

Habitualment es concep la frontera com un lloc pràcticament inexistent, com una línia virtual que es reconeix quan s'està arribant o quan ja s'ha passat. Com l'Equador té una entitat que és més aviat simbòlica. Pensem en tot el pes de l'expressió "passar l'Equador" enfront de la realitat de passar-ho.

En el pla simbòlic la frontera sí té una entitat. "Tot límit –ens diu Eugeni Trias- és de fet un doble límit que deixa a dins (...) un espai propi" al que anomena "tancat fronterer o limes". Es tracta d' "un espai i un lloc susceptible de ser habitat" (TRIAS,1999, p. 47). La frontera, el límit, és un espai de trànsit d'un lloc a l'altre, però ho és també de transició, de transformació del que era en una altra cosa.

Pensem que Andorra és una concreció d'aquest espai simbòlic. Per les seves característiques geogràfiques, històriques i socials, encarna la realitat transformadora del símbol. Creiem que el que s'hagi concentrat una població tan gran d'immigrants no respon només a motius de tipus econòmic. El fet d'encarnar l'espai simbòlic de transició, fa d'Andorra una mena d'Arca de Noé on s'aplega gent de procedències i característiques diverses, però que tenen en comú el fet de que fugen dels seus diluvis amb l'esperança de trobar una nova terra, un nou món.

Ciudadans 2

En aquest article intentarem donar explicacions a tot això. Es tracta de mirar de respondre preguntes com: qui és l'immigrant? perquè ve a viure a Andorra? Què busca, més enllà de les raons pràctiques que es donen? Què espera trobar i què troba?

* He tret el títol de l'obra *L'antropòleg innocent*, en la que l'autor explica la seva experiència fent un estudi de camp. Aquest autor ressalta que la mirada del qui estudia d'altres cultures, diferents a la seva, és sempre innocent, perquè la visió del que ve de fora no deixa de ser superficial, encara que la distància fa també interessant el punt de vista.

** *Andorra, un país de frontera*, és el títol d'una obra feta arrel de l'estudi etnogràfic que es va realitzar al país entre els anys 1993 i 1995 i que va donar lloc a l'Arxiu d'Etnografia d'Andorra.

- Andorra: un país amb immigrants o d'immigrants?

Les estadístiques ens diuen que a Andorra hi viuen més habitants estrangers que d'autòctons. Del total de residents de l'any 2002 només el 37.9% eren andorrans (BATALLA, 2004, pàg.26). Mentre al nostre país el 64 % de la població era estrangera a l'any 2000, als països veïns ho era menys d'un 6% (5.6 % a França i 2.2 % a Espanya) i el país europeu que més s'hi apropava era Luxemburg, amb un 37,3 % de població estrangera, és a dir, la meitat que a Andorra (BATALLA, 2004, pàg.49).

Si la major part de de la població andorrana és estrangera, és indubtable que el caràcter del país està condicionat per la psicologia de l'immigrant.

- Qui és l'immigrant?. La psicologia de l'immigrant.

El procés migratori s'inicia amb l'emigració, continua amb la immigració i, de vegades, el cercle es tanca amb el retorn (BLANCO,2000, pàg. 17). L'emigració és l'abandonament del lloc d'origen per un període de temps perllongat o indefinit.

Ciutadans 2

Lògicament, quan es deixa un lloc és per instal·lar-se en un altre. La immigració o assentament en la població forana constitueix la segona part del procés. Finalment es pot donar o no el retorn al lloc d'origen.

S'acostumen a buscar a fora els motius d'una migració. Habitualment s'addueixen raons de tipus econòmic o polític. Però també hi són els motius interns, les necessitats psicològiques. Encara que es donin raons pràctiques, sovint aquestes raons amaguen altres motivacions, més o menys conegudes per la persona, motivacions com diem internes, psicològiques (GRINBERG, 1996, pàg. 63). Aquestes raons poden tenir a veure amb un desig de tenir noves experiències. També amb voler fugir d'una realitat viscuda com dolenta, per anar a buscar-ne una altra fantasiejada com bona.

La manera de ser, el caràcter, influeix en l'emigració, i l'emigració modifica el caràcter. Hi ha tipus de personalitats que afavoreixen el canvi (GRINBERG, 1996, pàg. 34), persones amb dificultat per a arrelar-se, per fer relacions. I també tipus de famílies, famílies disperses que sembla que expulsin als seus membres. El fet de migrar, a més, fa trencar amb les arrels, tancant-se el cercle: la persona amb dificultat per fer relacions té tendència a canviar de lloc, i el fet de canviar de lloc li dificulta més encara el fer relacions. Hi ha persones que canvien constantment, que tenen un funcionament nòmada.

- L'espai de transició.

D. W. Winnicott, psiquiatre infantil, és conegut entre d'altres originalitats per la seva concepció de l'"espai de transició", un espai intermedi entre el món psíquic i el món de la realitat objectiva. El que es preguntava aquest autor és: com pot el nadó tolerar la progressiva separació de la mare?. I, més enllà, com pot el nen, i després l'adult, tolerar la separació de les fonts d'afecte i reconeixement?. Va pensar que és la il·lusió el que ens fa suportables les frustracions. I, d'on neix la il·lusió?. Quan falta, la realitat és imaginada. És el poder de la ment de recrear, mitjançant el record, imatges, sons, etc. viscuts i apreciats, el que crea una realitat virtual, subjectiva. Aquesta capacitat

Ciutadans 2

d'imaginar la realitat està en la base de la creativitat, de la cultura. El nadó imagina la seva mare quan no és present. El nen imagina, a més a més, la resta de la família, la casa i tot allò que li és familiar. L'adult, més enllà, crea tot un món més ampli: l'art, les lleis, els costums, etc. L'objectiu de totes aquestes creacions que Winnicott anomena "fenòmens de transició", és fer més propera la realitat, més familiar, de forma que el món, en el fons caòtic, ens resulti menys aterrador.

L'espai de transició és a mig camí entre el món intern i el món extern. No és ni totalment subjectiu ni totalment objectiu. Si fos totalment nostre, no ens serviria per adaptar-nos a la realitat. Si fos només exterior, no ens hi podríem sentir identificats, ens resultaria aliè i alienant.

Així doncs, l'espai de transició, és com un país de frontera, que té la seva pròpia realitat però que depèn, al mateix temps, dels països que estan a l'altra banda del seus límits. Com l'espai de transició, el país fronterer pot ser un lloc de canvis, de creativitat, però també d'il·lusions allunyades de la realitat.

L'espai de transició és el que necessita el ser humà per portar a terme les seves transformacions psíquiques. Aquestes transformacions no es poden donar només en l'espai intern, mental. Precisen d'un referent extern, d'un espai real en el que poder dur a terme canvis tangibles i, paral·lelament, mentals. És com si la ment requereís recolzar-se en la realitat per poder transformar-se.

- L'emigració com un procés de transformació.

L'emigració és un procés. No només ho és en la realitat que diem objectiva, també és un canvi intern que permet anar-se desprenent de mica en mica dels afectes deixats i anar-se integrant en el nou país.

En un estudi (BATALLA, 2004, pàg. 172) es va definir la integració a partir del sentiment envers la cultura del país d'acollida. Sentir-la com pròpia es valorava com tenir una bona integració. Es va arribar a la conclusió que el 56.3 % de la població

Ciutadans 2

enquestada estava poc integrada a Andorra i que per a la majoria d'immigrants ha de passar més d'un lustre per arribar a integrar-se (BATALLA, 2004, pàg. 208).

El procés migratori comença abans del viatge, amb les expectatives sobre el canvi, amb els preparatius i els acomiadaments. Un cop s'arriba al nou país s'experimenta una inseguretat que té a veure amb haver perdut els punts de referència habituals i trobar-se dins unes coordenades noves. Aquesta inseguretat porta a una regressió psíquica, és a dir, és com si l'immigrant tornés a la situació de desemparament del nen petit. Per això és tan important l'acollida: algú ha de fer de mare contenint al qui provisionalment es troba inhibit, fins que torni a agafar forces i recuperi els seus recursos personals. El procés de regressió pot portar fins a la desorganització psíquica, arribant l'immigrant a un estat de confusió.

La situació de desemparament psíquic és causa d'ansietat. L'ansietat pot tenir diferents graus d'intensitat: la persona pot veure amenaçada la seva integritat psíquica (ansietat psicòtica) o la seva capacitat de relacionar-se (ansietat depressiva). Aquestes ansietats posen en marxa una sèrie de recursos interns que en diem defenses. La persona que sent perillar la seva cohesió interna opta per posar aquest perill a fora: és més fàcil defensar-se si l'enemic és fora que si ve de dins d'un mateix. Aquest tipus de defensa pot donar lloc a reaccions paranoiques: l'immigrant se sent perseguit pel país d'acollida.

Les ansietats centrades en les relacions socials donen lloc a reaccions depressives i defenses maníacques. La depressió és una baixada del to vital i té l'efecte d'atreure l'ajuda instintiva dels altres. És una manera inconscient de demanar-la. Enfront a sentiments depressius intensos les defenses maníacques separen en bo i dolent. Això permet eludir l'ambivalència de la realitat, que genera molta ansietat, fins poder arribar a acceptar-la. L'emigrant pot, abans ja de fer el canvi, idealitzar el lloc a on va i devaluar aquell del que marxa, o a l'inrevés. Aquests termes es poden anar invertint: si primer s'idealitza un dels països després pot ser l'altre, i més endavant el primer novament. Aquestes oscil·lacions entre la idealització i la devaluació, si tot va bé, es van fent menys intenses per finalment donar lloc a l'acceptació de l'ambivalència: la realitat

Ciutadans 2

d'un lloc i l'altre no és ni totalment bona ni totalment dolenta, sinó que és les dues coses a l'hora, és a dir, té aspectes més o menys agradables. Tant el punt de partida com el d'arribada apareixen aleshores amb una llum més matissada. Pot passar que aquest procés no es doni d'una forma sana, que no es pugui sostenir l'ambivalència i l'emigrant pateixi angoixes de tipus confusional, amb un sentiment de pèrdua de la pròpia identitat i una desorientació en el temps i l'espai. La psicosis confusional és el diagnòstic més freqüent en els immigrants hospitalitzats (GRINBERG, 1996, pàg. 92).

Una altra forma de defensar-se del que se sent com perdut, és intentar omplir les mancances afectives amb una voracitat compulsiva, un constant consumir sense mesura, per exemple fent compres o menjant sense parar.

Es pot també buscar una adaptació ràpida, identificant-se amb els hàbits i valors del nou país. O, per contra, l'immigrant s'aferra a la seva cultura, buscant relacionar-se només amb gent del seu país d'origen.

En el fons de totes les defenses que hem anat definint hi ha una dificultat de fer el dol pel que s'ha perdut. El dol es manifesta com una depressió més o menys severa. Quan aquest dol no es fa en un primer moment, tard o d'hora arriba, en forma de "depressió postergada" (GRINBERG, 1996, pàg. 96) o amb manifestacions somàtiques com un infart de miocardi, una úlcera a l'estómac, etc.

- Els motius psicològics que porten a emigrar.

El motiu principal per venir a Andorra a viure és el laboral (BATALLA, 2004, pàg. 185). Un 59.1 % de persones enquestades donaren aquesta raó. Un altre 24.7 referien raons familiars, el que habitualment vol dir retrobar-se amb un parent que ha emigrat abans (reagrupament familiar). Hi ha un tercer grup, amb un percentatge no menyspreable, que va donar com a raó de la migració el tenir una millor qualitat de vida (12.5 %), altres raons (9.7 %), no sabia o no contestava (2.1 %). En general encara que es donin raons pràctiques (laborals per exemple), sempre hi ha motivacions internes, més o menys conegudes per la pròpia persona. I probablement aquests motivacions

Ciutadans 2

psicològiques tenen més pes en el tercer grup, que suposa quasi un 25 % del total. Això ens pot donar una idea de la importància de tenir en compte la psicologia de l'emigrant. No només la que ve donada pels canvis en el procés migratori, sinó també la que motiva el canvi mateix.

Dels que arriben, un 46.2 % ho fan amb intenció de marxar, un 32 % no ho sap i un 21.8 % ve amb la idea d'instal·lar-se definitivament (BATALLA, 2004, pàg. 187). El que espera tornar algun dia viu la migració de manera molt diferent de com la viu el que pensa que mai més tornarà. El primers tenen el pensament més posat en la tornada que en l'anada. Fan pensar en l'heroi grec Ulisses, que es va veure allunyat de casa seva contra la seva voluntat, i que al llarg del seu viatge, l'Odissea, no esperava si no tornar quan abans fos possible a la seva estimada Ítaca. Els que pensen que mai tornaran s'assemblen més a en Moisès, que va marxar d'Egipte buscant la Terra Promesa.

Hi ha molts emigrants que prenen la decisió de marxar volent fugir d'alguna situació que al seu país els fa patir. Encara que pensen que es tracta d'una situació externa i que canviant de lloc la poden deixar enrera, sovint descobreixen un cop fet el canvi que la situació no ha variat. En realitat volent fugir de sí mateixos, d'un conflicte que porten a dins encara que pensin que ve de fora. Com Edip pensen que marxant poden eludir el seu destí, i aquest els persegueix allà a on vagin, obligant-los a mirar-lo cara a cara, a enfrontar-se a ell per resoldre'l.

- L'emigració com a Èxode.

A Moisès la seva mare l'abandonà en una cistella al riu Nil, perquè no es podia ocupar d'ell. La filla del faraó va trobar el nen al riu i l'adoptà. Moisès creix en la opulència de la cort del faraó, però alguna cosa el mou a defensar al que, sense saber-ho, és el seu poble: un dia mata l'egipci que colpeja a un hebreu i es veu obligat a fugir al desert. Allà se li apareix Déu, en forma de bardissa ardent, li revela el seu origen i li encomana la missió d'alliberar al seu poble de l'esclavitud i conduir-lo a la Terra Promesa.

Ciutadans 2

Tradicionalment es parla de la vocació com la “crida de Déu”. En termes psicològics podem dir que la vocació és una crida a ser algú, ser subjecte més enllà de les exigències de l’entorn, de la realitat objectiva. Hi ha molta gent que decideix emigrar per motius que no tenen a veure amb la necessitat econòmica. Sovint no tenen clar el perquè ho fan, o les raons són sols aparents, una manera de justificar-se, d’autoconvèncer-se. En realitat es pot dir que han estat cridats a marxar, com una tasca més a complir per continuar en el seu creixement personal.

- L’emigració: una Odissea.

Ulisses és l’heroi grec que protagonitza l’Odissea, una epopeia que és continuació de a Ilíada, els dos extensos poemes mítics atribuïts a un únic autor, Homer.

Ens parla aquest mite que quan els grecs van marxar a fer la guerra contra Tròia, Ulisses va arribar a fer-se el boig per a no anar-hi. Què diferent és l’heroi grec de l’hebreu!. Moisès accepta i segueix el seu destí sense rebel·lar-se. Ulisses, en canvi, no el vol d’entrada, i no perd després l’ocasió per eludir-lo. Finalment però ha d’anar a Tròia, obligat pels altres.

Són molts els que contra la seva voluntat es veuen obligats a partir del seu país. Els mou més la necessitat que el desig. Són molts els que arriben d’aquesta manera a Andorra, amb un sentiment ambivalent cap al nou país. El lloc nou els dóna allò que no els va donar el d’origen, però, com la mare adoptiva, sovint és culpavilitzat de la pèrdua de la primera mare, la pàtria.

És freqüent veure com els nens adoptats passen d’una actitud inicial bona, pot ser massa bona adaptació a descarregar tota la ràbia contra la família d’acollida pel que han perdut.

- La tragèdia dels que no han pogut donar el pas.

Ciutadans 2

Edip és el protagonista d'una de les llegendes gregues més celebrades. El destí tràgic d'aquest personatge el porta a matar al seu pare i a casar-se amb la seva mare. Freud, fundador de la psicoanàlisi, es basà en aquest mite per parlar d'un dels grans perills que amenacen l'individu en el seu desenvolupament: no poder separar-se de la mare. Quan Edip mata al seu pare perd l'oportunitat d'arribar a ser un individu, un ser separat dels seus congèneres, i queda lligat per sempre, depenent dels altres.

El qui emigra reviu en part aquest procés de separació de la infància. El seu viatge pot ser una peregrinació que el porti a evolucionar com a persona. Però l'emigrant pot també quedar-se estancat, atrapat en la nostàlgia de la pàtria perduda, o de la nova que busca i no acaba de trobar. Entre la doble idealització del que ha deixat i del que encara no ha trobat, pot restar en terra de ningú, perdut i incapaç d'aterrar.

Andorra, com un país que migra en el temps, també té el risc de quedar atrapat entre la nostàlgia i l'esperança, el record del que era i el miratge d'on pot arribar, sense entendre el que realment, en el seu present, és.

La història d'Andorra és la dels pareatges. Al segle XIII el bisbe d'Urgell i el comte de Foix, van signar aquests documents per a regular el condomini de les Valls. Des d'aleshores Andorra és un copríncipat, és a dir un país governat per dos prínceps: el bisbe d'Urgell i el successor del comte de Foix que, per vicissituds de la història, és actualment el president de l'Estat francès. Aquesta situació peculiar i única d'equilibri de poder entre dos estats veïns, França i Espanya, recorda molt l'estructura clàssica de la família en la nostra cultura: els dos pares i el fill. Amb la peculiaritat que Andorra ha aprofitat el desacord dels dos països veïns per treure'n benefici, com passa de vegades amb els fills de pares malavinguts.

Els nens fan servir sovint el desacord dels pares per treure'n profit: si un li diu no, sap que l'altre li dirà sí. A curt termini això li pot semblar al nen un benefici, però el que és cert és que a la llarga és un problema. Perquè la realitat acaba imposant-se amb les seves frustracions, i el nen pot viure les decepcions normals de la vida com intolerables

Ciutadans 2

i pot optar per fugir o enfrontar-s'hi, en comptes d'acceptar, amb conseqüències sempre negatives per ell.

Andorra ha tret beneficis d'unes condicions econòmiques i polítiques particulars que ara els països veïns comencen a retirar-li. Serà capaç de reaccionar?, o caurà con Edip víctima del seu destí?.

- La condició de l'estranger: l'immigrant des del punt de vista dels nadius.

El terme "estranger" té diverses significacions que ens semblen interessants i que detallarem a continuació.

Abans que res simbolitza la situació de la Humanitat (CHEVALIER, 1988). En termes mítics, des que Adam i Eva van ser expulsats del Paradís, l'home té un estatut d'estranger, d'emigrat, perquè viu fora de la terra on va néixer. Des d'un punt de vista psicològic, tot home, en néixer, perd un estat de benestar quasi paradisiac que està condemnat a buscar amb ànsia la resta de la seva vida.

Però l'estranger és també el que bé a supplantar al que regeix o governa un país (CIRLOT, 1997), en aquest sentit és un rival en potència.

Finalment l'estranger és aquell que té el seu amor posat en una altra part (CHEVALIER, 1988), en el seu lloc d'origen, en la seva mare pàtria.

Les significacions del terme responen als sentiments diversos que ens desperta la persona identificada com a estranger. El reconèixer que en el fons tots ho som desperta sentiments d'empatia i acceptació. Quan en canvi veiem a l'altre com un que ve a usurpar el nostre lloc, ens desperta por i tendim a rebutjar-lo. I si pensem en què ve d'un altre lloc que estima, ens sentim gelosos. El que es natural del país acostuma a sentir aquesta barreja de solidaritat, por i gelosia envers al que ve de fora a viure.

- Conclusions.

Per la seva condició d'espai fronterer, per la seva situació històrica de transició, i per l'alt percentatge d'immigrants, Andorra, com a poble, es troba ella mateixa en procés de migració. Pensem que per aquesta condició única en el món actua com una mena de far que atrau a la gent inquieta, donada al canvi. I no només l'atrau sinó que a més l'atrapa. El que el país es trobi en situació permanent de transformació fa probablement que el procés d'integració de l'immigrant es perllongui. Però no només el que ve de fora està atrapat, també el natiu, que ha vist el seu país transformar-se tant en tants pocs anys, es troba en una situació d'incertesa. El futur dirà si tota la gent que hi viu i el mateix país completaran la seva transició. Però ara, en el present, toca compartir i conviure, perquè tots, tant els nadius com els immigrants, ens trobem amb la mateixa inseguretats, en la mateixa arca que navega per aigües mogudes, navegant cap a un destí compartit.

- Bibliografia.

ABADI S. Transiciones. El modelo terapéutico de D. W. Winnicott. Ed. Lumen. Buenos Aires, 1996.

BATALLA J, CASALS M i MICÓ JR. La immigració a Andorra. Pagès editors. Lleida, 2004.

BARLEY N. El antropólogo inocente. Ed. Anagrama. Barcelona, 1989.

BLANCO C. Las migraciones contemporáneas. Alianza editorial. Madrid, 2000.

CAÑELLAS M. La sostenibilitat del desenvolupament d'Andorra. Fundació Julià Reig. Principat d'Andorra, 2004.

CHEVALIER J, GHEERBRANT A. Diccionaris de símbols. Ed. Herder. Barcelona, 1988.

CIRLOT JE. Diccionario de símbolos. Ed. Siruela. Barcelona, 1997.

COMAS D. Andorra, una economia de frontera. Pagès editors. Lleida, 2002.

COMAS D, PUJADAS JJ. Andorra, un país de frontera. Estudi etnogràfic dels canvis econòmics, socials i culturals. Ed. Alta Fulla. Barcelona, 1997.

GRINBERG L i R. Migració y exilio. Estudio psicoanalítico. Ed. Biblioteca Nueva. Madrid, 1996.

PAZOS MI i GUTKOWSKI S. Emigración, Salud Mental y cultura. Ediciones Candil. Buenos Aires, 2000.

TRIAS E. La razón fronteriza. Ed. Destino. Barcelona, 1999.